

DUNÁNTÜLI CIPRUSÁG GULYÁS PÁL SÍRJÁRA

„Debrecen ó kikötő, tájakat összekötő”

A mi nemzedékünk számos tagjának Ady Endre, Szabó Dezső, Móricz Zsigmond és Németh László művei jelentették a sorsszerűen meghatározó könyvélményeket. Műveikbe mindenki belefért, az egész Nyugat, a népi írók, az urbánusok, európai humanisták és szocialisták egyaránt. Az első három úgyszólván magától értetődően hatott, Németh László könyvei azonban áramütésszerűen dobták frontba az embert. Amit ő mondott, az viták tüzét lobbantotta lángra. Akinek leírta a nevét, akörül állást kellett foglalnia. Ő tett hitet számunkra Gulyás Pál mellett, s ha a debreceni költő nem kerül is szerkesztőként a *Válasz* fedelére, ekkor is megéreznünk volna, hogy Gulyás Pált számon kell tartanunk műveltségünk kőtbláin.

„A könyv megmérgez, a könyv átok, ha nem sorsszerűen lép be életünkbe. Ha nem a Természet nagy kiegyenlítő látomását hozza. A könyv a legnagyobb kérdőjel...” Ert írta Gulyás Pál a ponyváról, közelebről Harsányi Zsolt könyveiről elmélkedve. S mikor ezeket a sorokat papírra vetette, még nem gondoltuk, hogy az ő könyve *Az Alföld csendjében* is sorsszerűen és kérdőjelként kíséri végig életünket.

*

Nem nehéz megmagyarázni, noha nem is egészen magától értetődő, miért adta könyvének ezt a címet: *Az Alföld csendjében*. A kötet cím mindig vallomás is. Az volt a *Testvérgályák-é* (Juhász Gézával közösen), a *Misztikus ünnepi asztal-é*, s nem nehéz megtalálni a jelképes összefüggést a költő és a *Tékozló* kötet cím között sem.

Aki ezeket a címeket adta verses köteteknek, nem a tülekedő emberek fajtajából vétetett, s ha valakiről, róla igazán el lehet mondani, hogy nem e világból való. Érthető hát, ha a csendre vágott leginkább, annyival is inkább, mert mindenben a robbanás feszültségét érezte, mindenből azt vélte kihallani. A meditáció lélekbékítő csendjét óhajtotta, mert elsősorban a belső szemlélődés embere volt, s mégis szinte telitalálat-szerűen érezte meg a világot feszítő robbanóerőket:

Itt állok az Alföld csendjébe zárva,
fölöttem új határok futnak át,
hallom az Apenninek zuhanását,
hallom az új terek forgatagát ...
Itt állok az Alföld csendjébe zárva,
fölöttem a fagyasztó csillagok
pincéje ásít, az ÚR száll fölöttem ...

Így írt 1936–1938-ban, s ez a hang csak fokozódott azután is, hogy 1944 tavaszán már az enyészet víziói gyötörjék:

Hajoljatok le, itt a robbanás,
hajoljatok le, ahol a halottak
éneklik az enyészet kardalát, –
oh boldogok a százszor elhagyottak

A cím, *Az Alföld csendjében* mégis a békesség emberének óhajtását akarta kifejezni. Ugyanakkor a kötet tartalma inkább egy belül csupa lázból, érzékenységből és nyugtalanságból álló embert leplez le a majdnem megtévesztő cím ellenére is. Sőt, elmondhatjuk, hogy az egész világért felelősséget hordozó költőt, mert ennek a törékeny embernek köze volt mindenhez, amit a haza és az emberiség jelenthetett azokban a szomorú 1920–1944 közötti esztendőkből, amelyekre munkássága esett.

Az Alföld csendjében húsz évvel ezelőtt, 1943-ban jelent meg. Kiadója engem kért, hogy a pápai Főiskolai Nyomdánál intézzem el a könyv kinyomatását. Sikerral járt a közbenjárás s én magam is dunántúli lévén, a legdebrecenibb költő rep-

rezenatív kötetének nyomtatásánál figyelhettem a költő sajtó alá rendező munkáját. Gulyást mindig izgatta a dunántúli lélek, a pannon szellemiség s Berzsenyi, Vörösmarty, Babits, Illyés Gyula és Németh László legközvetlenebb szellemi rokonságát alkotta. Ugyanakkor talán nálánál senki sem élte át alaposabban a régiségből és modern anyagból gyúrt debreceniséget, amelynek bonyolult ellentmondásait nálánál mélyrehatóbban senki sem ismerte. Minden érték tudatosításával senki sem próbálta úgy feloldani, mint ő, miközben az egész világot magába ölelte idilljeivel és szörnyű kataklizmáival együtt.

*

Szükségesek az évfordulók, emlékeket fakasztanak és értékelésre kényszerítenek. Nemcsak a Kozmosz izgatta, nemcsak a mítoszok szóttesének bogozta szálaait, a homokszemben is az Univerzumot kereste s a növényvilág is énjévé hasonult. A növényi kultúrának a szelídebb felét látta inkább, élősi, kíméletlen oldala nem érintette meg. Amaz végtelenre tárta előtte pazarszínű gazdagságát s Gulyás itta, lélegezte ezt a etr-mészeti kultúrát.

Nem telek én be sosem veletek, levegőkoszorús fák,
szelek szelíd harangjai!
Századokig bámulnám, mint seper át a vidéken
a lombot űző szélroham.

....

nőjjön a csend tornyokká s a holt emberiségről
a hús fantomja tűnjön el:
csontja felett kibomolva túlélék az emberiséget
a lombok őstörvényej.
Nem telek én be sosem veletek, levegőkoszorús fák,
ábrándom estharangjai!
Századokig bámulnám lombotok álmatag árnyát,
mint a homok kódét a Szfinx.

Sokszor már az átlényegülésnek a határán látjuk, ahogy jár-kelel az aranyra-lilára festett árvácskák és kék nefelejcskek között, fénnel itatott s árnyékba szomorodó lombok alatt.

Mentem a fák alatt s a fák
szeme szívembe látott,
úgy néztek rám, mint ősapák,
jószívű óriások.

Mozarttal, „a zenélő isteni gyermekkel” együtt a füvek közt hallgatja az éji zenét, Styx lígétében a nádszál susogását, reményt a Holdból hoz alá, s a Földből annak „malomkő-mozdulását” véli kihallani. Hol Mozart zenei könnyedségével és érzelmi-gondolati zsúfoltságával, hol Erdélyi József lírai tisztaságával és egyszerűségével ömlenek sorai, hol Weöres Sándor képzuhataga jut eszünkbe, hogy a másik pillanatban Csokonai rezignációja vibráljon a költemény borús tartalma fölött. Az Eddák, a Kalevala, Homérosz és Schiller nyújtja kezét s mégis mindig sajátosan gulyáspáli a légkör, a szavak muzsikája, a vers akusztikája.

Benne nem vált ketté hazai és külföldi irodalom, nem szakadt el az irodalom az élettől, sem az ember a természettől. – A mítoszok világában is megtalálta azt a szellemi magot, amely a mindennapi életben hasznosítható. Kultúrérzékenysége egyenesen bámulatos, a szellem egyetlen területe sem volt idegen tőle. A nagy példák közé tartozik, és senki sem fog csalódní benne, aki felfedezi szellemisége gazdagságát.

Nála minden egy a világ is egy s aki egységbe lát mindent, éppúgy nem örülhet az elétáruuló látványnak, mint az, aki részekre töredezettnek látja ugyanazt s képtelen egységbe látni a világ millió és millió darabját. Ezért nem tudott hinni a teóriákban.

Túlságosan mélyére látott a dolgoknak, az emberi természetnek. Mindennek mélyén a mulandóságot látta, csak a Természetet tapasztalta öröknek, mozgásában is változatlanak.

Minek hazudni hát teóriákat
minek hazudni színes lángokat,
ha jönnek szemek, amelyek látnak
s összetörik a szivárványokat.

Néhol homályos összefüggések nehezítik a megértést, de öröm kommentálni a világirodalmi összefüggéseket, kibogozni a szálakat, a kozmikus-mágikus burok alól előhozni a gondolatot, amely azon pillanatban tündöklő tisztasággal ragyog, mihelyt mi magunk is a teremtő fény sugárcévéjébe kerülünk.

Az idill, amelybe elringat bennünket, hirtelen vált át nála nyomasztó hangulatba, mert rálép a Rém, a tényekkel szembesítő Józanság, a realitások vágyaknak és álmoknak ellentmondó világa.

S ő, a leghomályosabb s ugyanakkor nagyon is világos költő, Észak és Dél különös keveréke, Debrecenben írta le ezeket az egyszerű sorokat is, üzenetül a jövő költőinek:

Legyetek költők egyszerűek,
úgy írjatok, mint a füvek,
ahogy a fű árnyékát írja,
a földre, az örök papírra.

Képtelenségnek tűnő politikai látomásai a Történelem lapjain realizálódtak s oly borzalmasan, amilyenek elképzelni sem tudtuk, hiába jövedőlt apokaliptikus időket Pesten Szabó Dezső, Debrecenben Gulyás Pál s köztük meg körülük kívül más-más világnézeti árnyalattal a kis és nagy próféták sora. Szabó Dezső vízióit a megbántott és tehetetlenné vált öreg oroszlán sértett dohogásának véltük, Gulyás félelmetes politikai próféciai pedig azért hatottak értetlenül, mert majdnem mindenki tudatában úgy élt, mint „apolitikus” egyéniség, aki a valóság talaját éppen csak érinti, mint a szirti sas, ha nagynéha letéved a parlagra. Azóta megtanultuk, hogy politikai verseivel – ezek mennyiségével és minőségével – a politikai költészet legnagyobbjai közé tartozott.

Egyetemes humanizmusa képesítette arra, hogy szeresse és tudatosítsa azt, ami bennünk magyar, de megbecsültesse azt is, ami a szomszédnépekben és minden népben érték. S ebből ő sokat talált mindenütt, ahova csak nyugtalan és kíváncsi szelleme elhatolt.

Reá is illettek Ady Endre önjellemző sorai: ki őt nem szerette, önmagát gyalázta, noha Gulyás Pál efajta önérzetet soha sem dédelgetett magában, s éppen ezért kifelé sem érezte. Ha valaki, akkor valóban ő maga volt a megtestesült tisztaság, jóság és szerénység. Végig magános lélek maradt, mivel az ember – még a legjobb barátok között is – végül mégiscsak egyedül van. Ezek ellenére a világirodalom legnagyobbjaival töltötte idejét s ebben nem befolyásolta a debreceni élet kicsinyessége, amelybe az inaspofozás épűgy beletartozott, mint az irodalmi intrikák, s ami a kettő között széles skálán elhelyezkedett s amiből bőven kijutott neki is, a civis város törékeny nád-szálának.

Sírijánál csak igaz emberek jelenhettek meg, az idők olyanok voltak, hogy az alpátosz, a hamis részvét, a társadalmi illendőség szóhoz sem juthatott. 1944 május 18-át írtak akkor s kell-e magyarázat ehhez a dátumhoz? A gyászolók között megjelent a pedagógus-főispán, a halotthoz közelálló helybeli egyetemi tanár, egyben kultusz-államtitkár, ott volt a miniszter megbízottja s a baráti körből azok, akik éppen mozgólképesek voltak. A távoli barátok a pusztulásba vívó országutakról, a félelembe dermedt otthonokból csak kesereves sóhajukat küldhették a mélybeszálló, éteri-testű és lelkű halott barát után, aki „meghalt s az élet tonnája nem változott.”

*

Ferenczy Béni szép bronzplakettjét forgatom az egyik kezemben s a másikban a költőnek azokat a leveleit, amelyekben utasításokat ad, hogyan hajtsam végre *Az Alföld csendjében* versein a változtatásokat. Még az utolsó levonatban is módosított, valószínűleg cizellálta a patikus mérlegénél érzékenyebb magáén a versszakokat, a sorokat, a szavakat. Máshol mondom el, mily gyorsan készült el *Az Alföld csendjében*. Most eszembe jut, milyen megütközéssel fogadtam tréfának vélt aggodalmát: „megérem-e én ezt a kötetet?” Megérte, de csak egy évvel élte túl. S azután hosszú idő múlva láthatták hívei kötetbe gyűjtve, milyen hatalmas örökség maradt utána. S ha arra gondolok, mi mindent vihett sírjába, eszembe jut, hogy ezt is megjövendölte s talán azért is kerültek a Ferenczy Béni bronzára korai véget sejtető s most is megrendítő sorai:

Olyan művészi volt a rajz,
mint ércbe vésett álom,
s a szél ezer rajzot kavart
keresztül a határon.
Itt és ott sárga lámpaként
nagy sárga lombok égtek,
temetői lámpájaként
a porladó művésznek,
akit a gondolat a mély
homok csöndjébe vitt,
s a szél táncolva szórja szét
itt hagyott terveit.

SZIJ REZSÓ

EGY POLIHISZTOR VILÁGKÉPE

„Következtetésem végső kicsengése pedig az, hogy ez idő szerint sem szociális, sem humanisztikus elv nem valósult meg meg az ember múltjában kollektív társadalmi alapként, és nem is valósulhat meg mindaddig, amíg nem győzedelmeskedik a szocializmus mint hegeli vagy anti-hegeli „sine qua non” – egy humánus civilizáció kiépítésére, illetve az emberi szellem diadalra juttatására az embertelen anyag fölött. (Krleža: *Beszélgetés a demokráciáról, humanizmusról és a szocializmusról.*)

Korunk jeles polihisztorja, M. Krleža, a délszláv irodalom veteránja, aki ötvenéves munkásságán túl ma is a legmozgalmasabb s a szó nemes értelmében legmozgalmasabb szellemű írója, leghatékonyabb gondolkodója, szinte korszakot jelölő egyénisége déli szomszédaink írott kultúrájának: a napokban töltötte be hetvenedik életévét.

A világnézetek szembesített korszakában, a békés egymásmellett-élés elvének éveiben, egy új kor küszöbén nem érdektelen, úgy vélem, ha ebből az alkalomból egy-két pillanatot szánunk e nagy kortárs világképének kísérleti felvázolására. Annál is inkább, mert az embert talán még sohasem izgatta úgy története során fajtája sorsa, jelene és jövője, mint a mai embert alkalmasint az atomfegyverek árnyékában. Meg aztán Krleža világképe, mint korunk jeles polihisztoráé és kiváló alkotójáé, bizonyára elgondolkoztató és tanulságos is számunkra. Tanulságos, mert ennek a gyűlölettel szerető és szeretettel gyűlölő harcossal humanistának a szemében valóban az ember a legfőbb érték, ám ugyanakkor a benne lakozó embertelen és sötét, a lealázó és méltatlan, a főbenjáró szító ok a megvetésre és harcra, annak a korai axiomájának aspektusában, hogy „az élet célja nem az, hogy melegítsen, hanem hogy lobogjon!”

Hogyan alakult hát, miképpen formálódott világképe és életérzése annak az alkotónak, aki forradalmi századunk szenvedélyes nagy eseményeinek tanúja, megélője és épp oly szenvedélyes revelálója is az immár negyven kötetre rúgó művében. Hogyan alakult és hogyan hatott kortársaira világképe annak az egykori pécsi és pesti diáknak, aki jelenünkben, életműve és hatása tanúsága szerint, hegyvonulatként mered fel ko-